

8. Полякова Г. Особливості розвитку підлітків / Г. Полякова. // Психолог. – 2003. – №34. – С. 24-30.
9. Слободенюк Л.І. Психологічний супровід у школі: мета, завдання, функції / Л.І.Слободенюк // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2009. – №10 (10). – С. 2-5
10. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – Київ: «Радянська школа», 1978. – 263 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕПРИВАЦІЇ В ПЕРІОД ПІДЛІТКОВОЇ КРИЗИ

Єремко К. О. студентка 1 курсу кафедри психології

Варіна Г.Б., ст.викладач кафедри психології

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького,

м. Мелітополь, Україна

У контексті актуальної проблематики нашого трансформаційного суспільства феномен депривації набуває окремого наукового статусу насамперед через деструктивний вплив на всю систему соціально-психологічного буття людей, які зазнають його нівеляційного впливу. Серед різнотипних чинників, обмежуючих повноцінний розвиток, якраз психічна депривація чи не найбільшою мірою гальмує перебіг особистісного становлення, забарвлюючи його дискомфорними й девіантними сегментами. Депривація є соціально-екзистенційним фактом надзвичайної важливості, адже набуває ознак перманентної особистісної кризи і дисфункції та, по суті, завжди є викликом нормальній еволюції й онтогенезу людини як психосоціальної істоти. Своєю глибиною і потужністю вона загрожує повноцінному розвитку на всіх рівнях, призводячи до своєрідної інволюції – соціального аутсайдерства, до того ж ускладненого численними девіантними

психологічними особливостями. Внаслідок переживання деприваційного синдрому відбувається зниження загальної вітальної стійкості і рівня психосоціальної збалансованості людини, а процес її становлення характеризується звуженням комунікативної активності, психоемоційною фрагментарністю й тенденціями до соціальної аутизації, астенії, депресії тощо. Діти, позбавлені сімейної опіки, перебуваючи у режимі депривації, зазнають численних соціально-психологічних негараздів і деструкцій, а їхня повсякденна життєдіяльність затьмарюється різновидовими обмеженнями розвитку, що вражають базові конструкти психоструктури і негативно впливають на власний біодромальний досвід кожної дитини [1].

Особливо негативний вплив має депривація у підлітковому віці, оскільки призводить до акомодативного стилю поведінки дітей, формування в них хисткого і малоструктурованого образу Я, розбалансованої Я-концепції та виникнення відчуття втрати самоідентичності й екзистенційного вакууму. Депривовані підлітки страждають від жорстокості і зневаги в державних притулках, зазнаючи тиску численних стереотипів та упереджень з боку повільно акцептуючого їх соціального довкілля та наштовхуючись на міжособистісну байдужість, перцептивні бар'єри й різномодальну дискримінацію.

Поглиблених наукових досліджень потребують сімейно-педагогічна занедбаність, адиктивність, делінквентність та інші наслідки в розвитку депривованих підлітків.

Сучасні науки про людину активно використовують термін «депривація» як багатозначний феномен, змістовою суттю якого є «обмеження», „позбавлення” «незадоволення потреб». Етимологія терміну «депривація» означає обмеження або позбавлення можливостей задоволення життєво важливих потреб, тобто це позначення такого психічного стану, який виникає в результаті ускладнених екзистенційних обставин і ситуацій, у наслідок чого людина позбавляється реальної можливості для задоволення базових психічних потреб достатньою мірою та

впродовж певного часу. Депривація призводить до пригнічення основних функціональних параметрів особистості як біосоціального організму, що зумовлює загальне ослаблення психофізичних і соціально-психологічних можливостей. Режим депривації блокує повноцінний особистісний розвиток як у площині біогенних потреб, так і на рівні соціальної самореалізації, призводячи до дихотомії, депресії, неадекватності тощо [3].

Аналіз результатів численних досліджень дав нам підстави стверджувати про мультिकанальність прояву режиму обмежень і позбавлень у багатьох соціально-психологічних сферах людського буття і маркувати таку типологічну диференціацію базового поняття «депривація» – психічна, соціальна, сенсорна, материнська, родинна, сімейна, сексуальна, гендерна, комунікативна, інформаційна, перцептивна, когнітивна, афективна (емоційна), екстремальна, економічна (матеріальна), професійна, тотальна/парціальна (часткова), перманентна, просторова (локомоційно-кінетична, рухова, психомоторна), харчова, тактильно-кінестетична, явна/латентна (прихована, замаскована), зовнішня/внутрішня, темпоральна (часова, рання/пізня), експериментальна, закладова, рольова, духовно-соматична, організмична, субетнічна, депривація сну та ін.

Депривація виступає як причиною, так і наслідком особистісної та соціально-психологічної дезадаптації вихованців інтернатних установ, сприяючи істотній зміні психологічного розвитку в напрямку дезонтогенезу. Діти з деприваційними поразками в освітніх закладах інтернатного типу нагально потребують надання їм психореабілітаційної допомоги та здійснення ресоціалізаційної корекції [7].

Сенсорна депривація як тривале більш-менш повне позбавлення людини зорових, слухових, тактильних чи інших відчуттів, рухливості, спілкування, емоційних переживань тощо призводить до порушення об'єктивності сприймання та загального особистісного дискомфорту. Дефіцит сенсорної інформації будь-якої модальності актуалізує в підлітка потребу переживання емоційно забарвлених відчуттів та породжує емоційний голод. Збільшення часу перебування дитини

в умовах сенсорної депривації сприяє розвитку загальмованості, депресії, апатії, що мають флюктуаційну й амбівалентну природу та можуть змінюватись ейфорією, дратівливістю й агресивністю. Окремого значення набуває сенсорна депривація в царині спеціальної психології, зокрема в діяльності сурдо- і тифлопсихологів, адже діти спеціальних шкіл-інтернатів нагально потребують якісної психореабілітаційної допомоги (І. Бліннікова, М. Кордуел, Д. Кун, Й. Лангмейєр, З. Матейчек, Є. Рогов, Н. Толстих, J. Bowlby, A. Szymborska та ін.) [1].

Сімейна депривація посідає ключове місце у контексті численних соціально-психологічних детермінант, які обмежують повноцінний перебіг особистісного становлення дитини. Депривовані підлітки мають цілу низку проблем, пов'язаних насамперед із формуванням статевої ролі й ідентифікації, що проявляється як нечітке чи амбівалентне усвідомлення власної психологічної статі, емоційно-когнітивна спрощеність і невизначеність у трактуванні статевих ролей, імпульсивність і залежність поведінки у міжстатевих взаєминах, примітивність бачення перспектив сімейної самореалізації та інші деструктивні стани (М. Алексєєва, В. Васютинський, Д. Гошовська, М. Дригус, І. Дубровіна, М. Лісіна, Н. Максимова, В. Мухіна, О. Насонова, А. Прихожан, Т. Юферева, М. Rutter, M. Jurga та ін.) [6].

Сучасні науки гуманітарного циклу, зокрема соціологія та соціальна психологія одним із визначальних методологічних підходів до вимірювання рівня бідності обирають деприваційну ознаку, констатуючи, що „бідні за нестатками”, матеріальною депривацією, складаючи основний масив нашого трансформаційного суспільства, перебувають у стані перманентної ентропії, хаотизму. В економічно депривованій особистості, яка існує в замкнутому, блокуючому основні вітальні потреби середовищі, можуть зміщуватися й видозмінюватися найважливіші складові її психоструктури, що культивує асоціальні й антисоціальні поведінкові тенденції (К. Бартол, І. Зверєва, Л. Кияшко, Д. Кун, А.-Н. Перре-Клермон, Ж. Піаже, Г. Сайкс, Н. Харченко та ін.).

Екстремальна депривація породжує численні проблеми дитячої адаптивності й психічної рекреативності, адже багато дітей, переживаючи різні форми такого депривування, відчувають певну вичленуваність зі своєї вікової популяції, зі звичного їм соціального, географічного й духовного оточення. Типові характерологічні ознаки осіб, що пережили екстремальну депривацію, насамперед зводяться до ураження емоційно-вольової та мотиваційної сфер, що проявляється в деструктивній поведінці, деформації життєвої перспективи, підвищеній тривожності тощо. Депривованим дітям притаманні відчуття соціальної незахищеності й неповноцінності, у них наявні розлади контролю за емоційною сферою, посилення агресивності, відчуття загрози і водночас поступливості, боязкості та психологічної залежності (М. Алексєєва, В. Антоненко, М. Боришевський, Т. Бостанжієва, В. Васютинський, Н. Володарська, О. Киричук, О. Лішин, В. Моляко, С. Музичук, Л. Пилипенко, І. Проворова, С. Яковенко та ін.).

Депривація сну та інші деприваційні модифікації (харчова, культурна, етична, субетнічна тощо) істотно впливають на успішність перебігу становлення особистості підлітка і засвідчують відкритість цього феномена для подальшого науково-психологічного тлумачення й вивчення (Н. Белянкова, Д. Кун, В. Москаленко, А.-Н. Перре-Клермон та ін.).

Тривалість депривації є негативним чинником особистісного розвитку. Темпоральність є потужною детермінацією базових конструктів самосвідомості депривованого підлітка, тому існує тісна залежність між тривалістю, часом і мірою його позбавлення від впливу деприваційних умов та успішністю всього подальшого особистісного становлення. Якісне насичення, багатство, адекватність і стабільність ресоціалізації дитини навчально-виховного закладу закритого типу безпосередньо залежать від градуїзованості темпоральної деприваційної шкали – пізніші форми мають полегшений, згладжений, малопомітніший вплив у порівнянні з гостротою ранніх форм депривації (С. Коношенко, В. Мухіна, А. Прихожан, Н. Толстих, Т. Юферєва, J. Bowlby та ін.) [4].

В підлітковому віці депривація приводить до характерних порушень раннього розвитку (відставання в ранньому мовному розвитку, недостатній розвиток тонкої моторики і міміки). У подальшому можуть проявлятися й емоційні порушення у вигляді загальної згладженості прояву почуттів при частій схильності до страхів і тривог, поведінкові відхилення (часті реакції активного і пасивного протесту, відмови, недолік відчуття дистанції в спілкуванні з іншими, ускладнення при спілкуванні).

Отже підлітки, які знаходяться в умовах соціальної депривації, значно менше поважають себе, виявляють недостатню цікавість до свого «Я», ніж підлітки, які розвиваються у сприятливих соціальних умовах. У підлітків, позбавлених батьківського піклування, значно нижче, ніж у їх однолітків, представлено очікування позитивного ставлення від інших [6].

Це, можливо, може пояснити різницю змісту самоствавлення особистості у двох груп підлітків, яких ми досліджуємо. Підлітки, позбавлені батьківського піклування, менше впевнені у собі, менше приймають себе, свою особистість. Негативні емоційні переживання, які пов'язані з власною особистістю посилюються спрямованістю підлітків на себе, ніж на інших людей. Це змушує їх замикатися у собі, відчувати недовіру щодо інших людей, що викривляє подальший розвиток самоствавлення.

У даний віковий період, коли для підлітка актуальна оцінка свого соціального значення дорослими та схвалення, прийняття групою однолітків, підліток не очікує позитивного ставлення від інших, він менш впевнений у собі, що є суттєвим бар'єром для спілкування і самопізнання.

Урахування того, що саме у підлітковий вік відбувається зростання проблемних переживань, пов'язаних із власною особистістю, можемо говорити, що підлітки, позбавлені батьківського піклування, більшою мірою схильні до соціальної дезадаптації.

Підлітки, які знаходяться в умовах соціальної депривації, недостатньо компетентні в спілкуванні, оскільки дорослі висувають вимоги, які заважають відчувати цим підліткам свою успішність, самостійність. Коли підліток зіштовхується з соціальною обмеженістю, він починає відчувати свою особистісну незначущість [2].

Л.М. Зюбін виділяє три причини, що спричиняють особливості мотивації важких підлітків:

- 1) недостатній рівень розумового розвитку в цілому (але не патологія), що перешкоджає правильному самоаналізу поведінки і передбаченню її наслідків;
- 2) недостатність самостійного мислення і тому більша навіюваність та конформність;
- 3) низька пізнавальна активність, бідність і нестійкість духовних потреб [5].

Загалом психічна депривація підлітків у будь-якому випадку призводить до формування в психіці певних утворень, що впливає на свідомість і поведінку. Разом з цим будь-які види депривації є небезпечними для підлітка, оскільки їх впливи на психіку, як правило, призводять до безповоротних наслідків не лише в психічному, але і в соматичному розвитку.

Величина (глибина) і певна якість психічної депривації можуть бути різні. І це буде по різному впливати на свідомість і поведінку підлітків. У результаті дії психічної депривації відбувається не просто «сповільнене зростання» душі, а й те, що називають функціональною неповнотою психіки. Це означає, що деякі частини психіки або її складові не будуть сформовані зовсім чи будуть сформовані частково. Це робить психіку підлітка нерозвиненою, а його соціальні можливості зменшуються. При цьому формуються такі психічні комплекси, які прийнято називати комплексом неповноцінності. Внаслідок цього не лише якась властивість, скажімо, характеру підлітка не буде розвинена, а його особистість стає збитковою в багатьох відношеннях.

У результаті впливу психічної депривації відбуваються відхилення в емоційному та інтелектуальному розвитку, порушення соціальних контактів тощо. Більшість депресивних станів підлітків, почуття самотності, соціальних проблем особистості та розвиток комплексів у своїй основі мають емоційну депривацію. Саме тут приховані величезні можливості для створення сильних психологічних залежностей, яким може піддаватися підліток у майбутньому в соціумі і / або міжособистісному спілкуванні.

Література:

1. Алексеенкова Е.Г. Личность в условиях психической депривации: Учебное пособие. – СПб. : Питер, 2009. – 96 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. 2-е изд. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
3. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : [монографія] / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
4. Лангмейер Й., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. / Й. Лангмейер – Прага: Мед. изд-во Авиценум, 2009.
5. Лялюк Г.М. Психологічні особливості соціалізації підлітків в умовах родинної депривації. / Г.М. Лялюк – Автореферат. Івано-Франківськ, 2007. – 18 с.
6. Поляков Е.А. Развитие личности подростков в условиях социальной депривации и дизонтогенеза. Автореферат. – Московский государственный гуманитарный университет им. М.А. Шолохова, 2009.
7. Ярославцева И.В. Специфика иррегулярного развития депривированного подростка. // Развитие личности. – №4. – 2004. – С.138-141